

ЇЖА СВЯТИХ (на матеріалі давньої агіографії)

Питання, сформульоване у назві статті, постало при дослідженні «Житія Теодосія Печерського»¹, де образ їжі займає якесь особливе місце. Опис монастирської дієти з'являється і при розмові про важкі умови життя у монастирі, і навпаки – у час його розквіту. Монахи переживають момент нестачі хліба і чудесну його появу (або ж появу грошей на хліб). Окрім стриманості і посту, святий наставник монастиря Теодосій вчить своїх учнів насолоджуватися Божим даром, що бачимо в епізоді, коли на свято Дмитрія у монастир принесли свіжі хліби, які святий ігумен радить спожити на втіху. Коли ж келар вирішує заощадити хліб на наступні дні – хліб пропадає (як кара і за непослух, і за невміння насолодитися Божим даром). Що більше, з «Житія» довідуємося про секрети приготування простих смачних страв на монастирській кухні, які смакують навіть князеві: страви готуються з молитвою і благословенням.

Наскільки характерна така увага до їжі для агіографії загалом, чи це особливість «Житія Теодосія» або ж певної групи житій? Чи може їжа бути не лише спокусою (як яблуко у Раю), але й насолодою, виявом гармонії у людських стосунках з Богом?

Добрим ґрунтом для таких студій є колекція Житій Святих, яку уклав свт. Дмитрій Туптало. Охоплюючи широкі просторові

---

¹ Житіє Сави Преосвященного (вид. Помяловский) // Общество любителей древней письменности. – Т. 96. – 1890/5, СХІVІ. – 588 с.

та часові береги християнського світу, ця збірка дає підставу для певних узагальнень. Звісна річ, ключі до інтерпретації цього образу потрібно шукати насамперед у Святому Письмі, де споживання їжі є насправді дуже важливим актом. Часто він зводиться до загальної людської потреби, притаманної і таким надзвичайним людям, як Ілля (1 Цар. 17) чи Йоан Хреститель (Мт. 3:4; Мр. 1:6). У Старому Завіті цей образ дуже розгалужений: тут і опис звичної трапези (хліб, чечевича, олія, мед – перелік подібний, як у житіях), простої і благословенної, достатку в садах і полі – як Божого благословення, неврожаю – як Божого покарання, манни – як особливої Божої опіки і баняків з м'ясом – як спокуси, що веде у неволю.

У Новому Завіті описи їжі набагато стриманіші. Явище аліментарної метафори служить для того, щоб на простих і загальновідомих речах пояснити складні – про Царство Боже, спасіння і Євхаристію і т. д. Проте й тут потрібне вино на весіллі у Кані Галілейській (Йоан 2), а утішений батько з нагоди повернення блудного сина наказує зарізати «годоване теля» (Лк. 15: 11-32), та й чудесна трапеза з п'яти хлібів і двох рибин була не лише конечною потребою, але й приємністю, бо «їли до наситу» (Мт. 14:13-21; друге помноження хлібів – Мр. 8:1-10).

Очевидно, що слідів трапезування варто шукати лише в тих агіографічних текстах, де описано побут святого чи цілої християнської (наприклад чернечої) спільноти. Априорі відомо і легко підтверджується численними прикладами, що у житіях насамперед наголошується на стриманості в їжі, на пості – як особливій чесноті святого і його зброї («цей рід перемагається лише постом і молитвою» – Мт. 7:21; Мр. 9:29), вияві його відданості і здатності витримувати довгий час без їжі – як Божому дарі. Проте й вказівки на те, що споживав святий, трапляються у багатьох житіях або й стають своєрідним топосом, обов'язковим місцем, яке має і засвідчити аскетизм, і дати певні практичні рекомендації для тих, хто наслідуватиме святого. Загалом такі вказівки мають стриманий інформативний характер, мов строге правило, звичайно вміщаються в одне речення, а то і у два-три слова. Описів якихось надзвичайних трапез, страв і їхнього приготування у житіях годі шукати. Проте часто, коли мова заходить про їжу, можна вловити

певне емоційне ставлення до неї: у називанні страв, плодів, у їх щедруму переліку, в епітетах на зразок «чистий», «світлий», у безпосередньому окресленні смаку. Трапляються і суто людські описи їжі, котра споживається з вдячністю і насолодою.

Стриманість святого у їжі дуже часто виявляється ще з ранніх літ. Агіографія знає приклади немовлят, що постили у п'ятницю чи під час посту. Святий Антоній Великий «не просив у своїх (батьків) солодкої їжі, яку вік юний просити звик..., але тою, що подавали йому, їжею був задоволений, нічого більше не потребуючи»². Серед їжі, яку споживав Антоній у пустині, згадується хліб і фініки, якими зі святим ділилися сарацини³. На невеликому городі святий посіяв трохи зела, бобу, гороху для потреби своєї і тих, що приходили. Брати ж приносили оливки, олію, чевицю й інше зілля.

Кожен, зрештою, має свою міру посту. Макарій Олександрійський, наприклад, хліб роздробив і захпав у вузький глечик, ів стільки, скільки міг витягнути за раз рукою з глечика⁴.

Ціла теорія чернечого харчування постає у «Житії Пахомія Великого». Святий дбає про те, щоб нічого не стало спокусою для ще слабосилих братів. Так, наказує зрізати смокву, на якій побачив духа чревоугодництва⁵. Але й брата, який хоче понад міру пости-ти, учитель наставляє

Берегти монастирське правило маєш: коли кличе час трапезування – їж з братами поставлене, у міру ж їж, не вельми пересичуючись, щоб не стало дебелим тіло і не підняло в тобі боротьби; ані дуже мало не їж, аби не знемогти тілом до труду.⁶

У його монастирі кожен мав свою міру посту. Пахомій повчає кухаря, який вирішив не варити страви, бо багато ченців постять і страва залишається, кажучи:

² Туптало Д. Життя Святих (Четїї Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том V : січень. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 245.

³ Там само. – С. 261.

⁴ Там само. – С. 327.

⁵ Туптало Д. Життя Святих (Четїї Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том IX : травень. – Львів : Свічадо, 2010. – С. 322.

⁶ Там само. – С. 324.

Хіба не знаєте, що коли хтось добровільно варене і олію, перед ним поставлені, не їсть, велику від Бога має похвалу і винагороду: має право їсти, а не їсть Бога ради. Якщо ж хтось неволею не їсть, бо не має поставленої перед собою страви, той не має похвали і винагороди від Бога, бо не вільною волею не їсть, а тому, що не дали йому їсти. Тому ви через малу втрату зілля, їжі та олії позбавили братів такої користі.⁷

У «Житті Сави Освяченого» подано доволі розлогий опис приготування страви з бобу і розмови про неї. Один з ченців, Яків, що мав служіння у притулку для подорожніх, зварив забагато бобу і викинув все, що залишилося, у потік. З того зібраного бобу преподобний Сава приготував смачну страву і почастивав нею Якова, якому вона надзвичайно посмакувала. У такий спосіб Сава хоче навчити Якова, який мав амбіції до церковного керівництва, а не міг дати собі раду з багато меншим обов'язком, ощадності і господарності⁸.

У монаших житіях (надто в палестинських) маємо численні приклади Божої опіки над монастирем (чи окремими монахами), яка, власне, проявляється через появу потрібної їжі або і пишної святкової трапези. Так, у «Житті Євтимія», коли до лаври прийшло багато подорожніх, яких треба було нагодувати, хлібниця Божим благословенням так наповнилася, що годі було відчинити двері, у посуді ж з'явилося вдосталь вина і олії, які не закінчувалися три місяці і стали початком великої розбудови і процвітання лаври⁹. А у «Житті Йоана Мовчальника», який дбав змолоду, щоб тіло підкорилося духові, аби не було рабом черева¹⁰, маємо приклад довіри до Бога і винагороди за неї. До Йоана, який на Великий Піст відходив у пустелю, приєднався один брат і жив з ним, ївши пустинне зілля мелагрії. Перед Пасхою брат просив Йоана повернутися до лаври, «бо на таке свято не маємо тут що їсти, хіба цих

⁷ Там само. – С. 329.

⁸ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том. IV : грудень. – Львів : Свічадо, 2007. – С. 116–117; Житіє Сави Преосвященного (вид. Помяловский) // Общество любителей древней письменности. – Т. 96. – 1890/5/, CXIV. – С. 217–219.

⁹ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том V : січень. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 349.

¹⁰ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том. IV : грудень. – Львів : Свічадо, 2007. – С. 36.

мелагрій»¹¹. Аргументом Йоана, що переконував брата залишитися, були слова, «що Той, Хто прогодував ізраїльський народ у пустині, і про нас не забуде – не турбуйся». Коли брат таки пішов, до Йоана прийшов незнайомий чоловік з ослом, на якому віз «хліби чисті і теплі, вино, олію, сири свіжі, яйця, відро меду». Все те поклавши перед Йоаном, чоловік пішов. Брат, заблукавши у пустелі, за кілька днів повернувся до Йоана, який зустрів його словами: «Бачиш тепер, брате, як може Бог приготувати трапезу в пустелі рабам своїм»¹².

Втім, у цих чудах у монастирських спільнотах Бог переважно діяв через інших людей. У життях анахоретів маємо більш містичну появу хліба (чи їжі загалом). Наприклад, Павлові Тивійському, окрім фініків, які росли поблизу, шістдесят років ворон приносив півхлібини. А коли до нього прийшов Антоній Великий, то ворон приніс цілу хлібину – для двох: «Сидячи-бо над джерелом, їли раби Христові і наситилися, і пили з джерела того, що мало воду чисту і солодку вельми, і віддали Богові вдячність...»¹³.

Також Йоан Ясновидець розповідає Паладієві про монаха, який у своїй печері після молитви знаходив чистий хліб¹⁴.

Святого Онуфрія у пустелі годував тридцять років ангел, який щодня приносив трохи хліба і води. І це була не лише Божа опіка, але й випробування, після якого з'явилася пишніша трапеза: поблизу печери виріс фінік, що «мав дванадцять гілок, і кожна гілка окремо в один місяць року приносила плоди свої». Але й зілля пустинне Бог осолодид для свого раба, що «смакувало йому, як мід»¹⁵.

Подібно як у «Житті Павла», коли Пафнутій, автор «Життя св. Онуфрія», його відвідав і настав час вечірньої поживи, між ними «хліб лежав чистий і вода приготована»¹⁶.

¹¹ Туптало Д. Життя Святих (Четғы Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том IV : грудень. – Львів : Свічадо, 2007. – С. 42.

¹² Там само.

¹³ Туптало Д. Життя Святих (Четғы Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том V : січень. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 221.

¹⁴ Туптало Д. Життя Святих (Четғы Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том VII : березень. – Львів : Свічадо, 2009. – С. 406.

¹⁵ Туптало Д. Життя Святих (Четғы Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том X : червень. – Львів : Свічадо, 2011. – С. 224.

¹⁶ Там само. – С. 225.

У своїй подорожі пустелею Пафнутій натрапляє на ще одне місце особливої Божої опіки, що своїм багатством нагадає земний рай. Отож, у пустелі натрапив на печеру, біля якої було джерело і сад:

Спочивши трохи, встав я і походив поміж дерев тих, дивуючись прещедрій кількості плодів їхніх, і думав собі, хто насадив їх тут. Були ж плоди дерев: фініки, і цитрини, і яблука великі й гарні, і смокви, і праски (персики), і лоза виноградна, грон прекрасних сповнена. Й інші дерева плодоносні, їх же куштував, солодші від меду були. І виходили з плодів тих пахощі великі, і джерело потоком, який витікав з нього, напоювало ту садовину. І думав я, що то рай Божий.¹⁷

Цей сад ріс для чотирьох юнаків, яким ангел приносив у суботу і неділю Причастя.

Автор «Життя Марка Атенського», Серапіон, описує цілу гостину-агапе, де всього вдосталь і все надзвичайно смачне:

Коли ж ми увійшли до вертепу, побачив трапезу, і два стільці стояли, хліби два лежали, світлі і м'які, сяяли, як сніг, й очочі прекрасні, і дві риби печені, і зеленина чиста, й оливки, і фініки, і сіль, і дзбанок, повний води, солодшої від меду. [...] у всі дні життя мого не куштував такого солодкого хліба та іншої їжі, не пив такої солодкої води, як була на тій трапезі.¹⁸

З'явилося це все увечері, після дня, сповненого псалмоспівів і духовних бесід, по молитві Марка – «Господь пасе мене і ніколи не залишить» (Пс. 22:1).

Трапляються приклади, коли святий, з Божої волі, не потребує вже людської їжі, як, наприклад, старець Йоан у «Житті Паїсія Великого», якому в піднесеній молитві ангел подавав їжу і пиття, а «отямившись, [Йоан] сповнений був насолоди, наче наївся з пребагатої трапези»¹⁹.

Є ще дві цікаві житійні історії, коли дитина частує святого. У першому випадку – приклад містичного дитячого частування зустрічаємо у легенді про дитинство св. Онуфрія, яку розміщує

¹⁷ Там само. – С. 229.

¹⁸ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї) / Дмитро Туптало ; переклала Д. Сироїд. – Том VIII : квітень. – Львів : Свічадо, 2009. – С. 75.

¹⁹ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї). – Том X : червень. – С. 371.

Димитрій після житія²⁰. Згідно з цією легендою, Онуфрій – незвичайна дитина перського царя, – живучи у монастирі, дуже любить хліб з монастирської пекарні, яким ділиться зі ще одною дитиною – Ісусиком на Богородичній іконі.

Друга історія пов'язана зі середовищем мирян і пошануванням св. Георгія. Тут ідеться про почастинок для св. Георгія, який приготував маленький хлопчик, просячи у святого заступництва перед іншими дітьми, які його кривдили. Власне, це третя частина більшої історії²¹, для якої цей мотив спільної трапези стає наскрізним. Чудо відбулося у Пафлагонії, ймовірно у X ст. Подружжя, що мало велику ревність до святого мученика Георгія, збудувало на його честь церкву. Свого сина вони також назвали Георгієм. І ось він, уже дорослий, потрапив у полон до Болгарії, де служив кухарем. У день св. Георгія його сумна родина приготувала багатий обід, на який зібрала гостей, бідних і подорожніх. Син же їхній Георгій, готуючи їжу для свого пана, якому служив у полоні, у цей час теж згадував рідних, які без нього святкували день св. Георгія. І коли він ніс гарячу страву для пана, враз опинився у домі своїх батьків з горнцем у руках²². Друге чудо полягало у тому, що страва у горнці була дуже смачна і не закінчувалася. А третє, оте з маленьким хлопчиком, відбулося через багато років, коли церква вже була у такому поганому стані, що там і не відправлялося. На подвір'ї бавилися діти. І один хлопчик, якого всі кривдили, дуже щиро молився до св. Георгія, просячи у нього захисту і обіцяючи за те принести смачне сфунгато. Коли мама спекла дитині цей пиріг, хлопчик заніс його до церкви, залишивши перед вівтарем, – і отримав прохане. Сфунгато ж з'їли подорожні купці, які саме нагодилися до церкви і не змогли з неї вийти, поки не залишили досить грошей на оновлення церкви.

Загалом мозаїка цих сюжетів, пов'язаних насолодою від споживання їжі, провадить нас до кількох важливих моментів, які

²⁰ Там само. – С. 233–236.

²¹ Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї). – Том VIII : квітень. – С. 287–291.

²² Можна згадати кілька подібних прикладів повернення з полону; один із них згадується у «Киево-Печерському патерику».

так чи інакше присутні в агіографії. Насамперед, потреба їжі – ознака людськості, бо й у христології одним із виявів людської природи Христа є його голод: «постив сорок день і сорок ночей і нарешті зголоднів» (Мт. 4:2). Друге важливе значення, що через цю потребу людина може відчутти Боже піклування про себе. Елемент чуда, який часто супроводжує появу потрібної їжі, з'єднує старозавітню історію про Бога Ізраїля, який годував ізраїльський народ у пустині (саме цю історію святі подвижники часто розповідають для зміцнення віри слабосилих) і новозавітню – про Ісуса, що нагодував 5 тисяч люду п'ятьма хлібинами і двома рибинами. Наскрізним є образ спільної трапези – як збирання в ім'я Христове, агапе – вечері любові, що відбувається чи між пустельниками, які провідують один одного, чи між світськими людьми, які вшановують пам'ять святих угодників. Це евхаристійний образ – образ благословенного хліба, який стає «фізичним виявом благословення»²³. І врешті насолода від їжі, щедрість земних дарів і їх «солодкість» стає спогадом про втрачений рай і нагадуванням, що двері Раю вже знову відчинені для людини. Власне ці образи їжі і чуда, які їх супроводжують, стають «проявом тілесно-земного виміру Царства Божого»²⁴. На дорозі спасіння ця «солодкість» становить спільний досвід душі і тіла.

²³ Кунцлер М. Літургія Церкви / Міхаель Кунцлер. – Львів : Свічадо, 2001. – С. 199.

²⁴ Каспер В. Ісус Христос / Вальте Каспер. – К. : Дух і літера, 2008. – С. 99.